

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

NOFEMERE 2009

MEMORANTAMO

MEPUTSO: 70

Palomoka ya matlakala a memorantamo ke 7.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO 1**

- 1.1 1.1.1 (a) Ge le šoma le le ngatana/seboka/sehlopha/ba bantši (šomišana) mošomo ga o imele/ Ge go na le tšhomišano mošomo o ba bobebe. (2)
- (b) O swanetše go thabiša dipelo tša Maafrika-Borwa/Go fihliša sehlopha makgaolakgang
- 1.1.2 Mothofatšo, e laetša kgatelelo ya seo go bolelwago ka sona..(2010) (2)
- 1.1.3 FIFA/Federation of International Football Association (1)
- 1.1.4
- Baeng ba tlile go tlogela tšhelete ye ntši ka Afrika-Borwa
  - Baeti ba bantši ba tla thoma go kgeregela ka Afrika-Borwa ka ge ba tla ba ba bone bobotse bja naga ye. (2)
- 1.1.5
- Batho ba tlile go ipshina ka dipapadi
  - Borakgwebo ba tlile go itirela tšhelete
  - Ekonomi e tlile go gola
  - Dikgoba tša mešomo di tlile go bulega (2)
  - Ke la mathomo mogopo o tlile go swarwa ka mono Afrika-Borwa
  - Leina la naga le tlile go gola.
  - Maafrika-Borwa a tlile go ithuta tše dintši go tšwa ditšhabeng tše dingwe.
- 1.1.6 Ditokišetšo di phethilwe goba ga se tša phethwa, nako ya gore papadi ya kgwele ya maoto ya lefase e ralokwe ka Afrika-Borwa e batametše. (1)
- 1.1.7
- Ba swanetše go hlompha baeti/Ba itshware gabotse
  - Ba ba amogele bjalo ka bana ba bobona
  - Ba phedišane le baeti/ Go be le tirišano
  - Ba fe baeti thušo ye ba e hlokago/Go be le phedišano ya semorafe. (2)
- 1.1.8
- Bosenyi/Bohodu/Molato
  - Go feleletšwa ga mapatlelo (2)
  - Megwanto ya go se fele/ Dintwa tša ditaxi le dipese/Malwetši ao a tlogo le baeng/ go se tshephagale ga baetapele dipapading/ Go hlokwa boikgafo bja sehlopha sa ka mono nageng.

- 1.1.9
- Ba ka di thabela ka ge e le mathomo ba di bona
  - Ba ka se di thabele ge di ka se kwane le dihlaa tša bona
  - Ee, e tla fiwa moputso fela ge e na le lebaka.
- (Karabo ya maleba e tla amogelwa) (2)
- 1.1.10
- Ba swanetše go kwalakwatša dikgwebo tša bona
  - Ba swanetše go bona gore dikgwebo ke tša maemo a godimo
  - Ba oketše theko ya ditšweletšwa
  - Ba rekiše ditšweletšwa tša Afrika- Borwa tša go fapana, kudukudu tša setšo
  - Ba reke ditšweletšwa ka bontši
  - Ba kgone go bolela maleme ka bontši gore ba tle ba boledišane le baeng.
  - Boleng bja ditšweletšwa e be bja maemo a godimo.
- (Karabo ya maleba e tla amogelwa) (2)
- 1.2
- 1.2.1
- Bagwera ba tšhaba go batamela/raloka le mogwera wa bona yo mogolwagwe a swerwego ke bolwetši bja AIDS.
  - Ba nagana gore bolwetši bjo bo ka ba fetela ka go ba kgauswi le mogwera wa bona.
- (2)
- 1.2.2
- Baithuti ba rutwe ka thobalano go leka go fokotša palo ya go ima le malwetši a thobalano.
  - Ba rutwe ka AIDS gore ba tsebe go itšhireletša, go thekga, go hlokomela le go phedišana le batšwasehlabele ba bolwetši bja AIDS.
- (2)
- 1.2.3
- Ke tla mo kwela bohloko le go mo kgothatša gore HIV le AIDS e a laolega ge motho a humana kalafo/thušo/Baithuti ba tšweletše maikutlo le lebaka goba thušo yeo ba ka e fago. (2)
- 1.2.4
- Karabo ya maleba e tla amogelwa.
Mohl.: Ba tšhaba go fetetšwa ka ge ba hloka tsebo ka bolwetši bjo. (2)
- 1.2.5
- Go be le dithuto tšeo go rutwago setšhaba le go ba sedimoša ka bolwetši bjo le phetetšo ya bjona.
- Batho ba rutwe go hlokomela balwetši ba bona ge ba swerwe ke HIV le AIDS.
  - Batho ba tsebe go amogela le go phedišana le batšwasehlabele ba HIV le AIDS.
  - Batho ba hlohleletšwe go tsenela mekgatlo ya thekgano
- (2)
- 1.2.6
- Go amogelana le go phedišana bjalo ka setšhaba se tee. (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO 2**

Tšeo mošomi a swanetšego go di dira:

- A be le maitshwaro a go amogelega.
- A ikemele le go kgona go itharollela mathata.
- A be le maikarabelo le maikemišetšo.
- O swanetše go direla khamphani tšhelete, e sego go e ntšha.
- O swanetše go ba moithuti ka mehla.
- O swanetše go apara le go itshwara go ya ka mohuta wa mošomo wo a o šomago.
- O swanetše go hlokomela le go fihlelela nako le matsatsi a go phetha mošomo.
- A tšweletše mošomo wo o kgahlišago.
- A kwalakwatše khamphani goba setšweletšwa sa yona go leka go e godiša.

Mokgwa wa go swaya:

D= Dintlha, P = Polelo, M= Mantšu

- D= Dintlha tše šupa (7) tše tšweleditšwego = meputso ye šupa (7)
- P= Polelo = (2) Tšhomišo ya polelo ya maleba Meputso ye mebedi (2)
- M=Mantšu (1) Palo ya mantšu go ya ka taelo = Moputso o tee (1)

Dikotlo:

- Ge botelele bja kakaretšo bo feta tekanyetšo yeo e beilwego, bala fela mantšu a mahlano ka morago ga ao a nyakegago gomme o hlokomologe ao a šetšego.
- Dikakaretšo tšeo e lego tše kopana eupša di na le dintlha tšeo di nyakegago, di amogelwe.
- Diphošo tša polelo (thutapolelo, mopeleto, maswaodikga): ntšha go meputso ye 3 yeo e abelwago polelo:
- Diphošo tša go tloga go 0 go ya go 4 – ga go kotlo.
- Diphošo tša go tloga go 5 go ya go 10 – ntšha moputso o tee.
- Diphošo tša go tloga go 11 go ya go 15 – ntšha meputso ye mebedi.

- Diphōšo tše 16 le go feta – ntšha meputso ye meraro.

Go ditsopolwa tše di nyakago lefoko ka moka, swaya ka tsela ye e latelago go tšwa meputsong yeo e abelwago dintlha le tšhomišo ya polelo:

- Lefoko le tee goba a mararo ao a tsopotšwego: ga go kotlo.
- Mafoko a mane goba a mahlano ao a tsopotšwego: ntšha moputso o tee.
- Mafoko a tšheletšego goba a a šupilego ao a tsopotšwego: ntšha meputso ye mebedi.
- Ntšha moputso o tee go tšwa go palomoka yeo e abetšwego dintlha le tšhomišopolelo ge palo ya mantšu e sa laetšwa goba ge go laeditšwe palo yeo e fošagetšego.

ELA HLOKO: Dikhutšofatšo di se šomišwe, eupša ge di tšwelela kakaretšong gona di balwe bjalo ka palo ya mantšu ao di a emetšego.

PALOMOKA YA KAROLO YA B: 10

KAROLO C: THUTAPOLELO LE TŠHOMIŠOPOLELO

POTŠIŠO 3

- 3.1 Papatšo e lebantšhitše batho ka moka/setšhaba ka moka/basadi fela./Bahlatšwi ba diaparo (1)
- 3.2
- Mmapatši o laetša ka moo sešepe se kgonago go tloša ditšhila ka gona le tše di tseneletšego bjalo ka nkgwete ge e thopa sefoka goba ngaka e fodiša balwetši. (2)
  - Ka lentšu le “nkgwete” go laetšwa gore sešepe ga se palelwe ke go fenyā tšhila efe le efe mola “ngaka” e laetša gore sešepe se na le bokgoni bja go lwantšha tšhila le ditwatši bjalo ka ngaka.
  - Nkgwete -makgonthe/maatla/ Ngaka - makgonatšohle/bokgoni
- 3.3 Mmapatši o šupa gore moreki o lefa tšhelete ye nnyane eupša o humana sešepe se se ntši. (1)
- 3.4 Ka go tšweletša diswantšho tša basadi ba nnoši o ka re ke bona fela e lego baamogedi ba tshedimošo goba ba go dula ba hlwekile. (2)
- [6]**

POTŠIŠO 4

- 4.1 (-) Ga le na hlogo
Hlogo ya leina ka botee ga e tšee hlogo ya legoro./Le wela legorong la bosenyane ga le tšee hlogo ya N- tšhomišong ya lona. (2)
- 4.2 (a) hlabang – e laetša taelo ka bontšing
(b) nageng – e laetša lefelo (2)

- 4.3 Bathobaso
Leina + lehlaodi
Tšiekgalaka
Leina + leina (2)

- 4 Le laetša taelo. (1)

4.5

		Lentšu ka botlalo
Khutšofatšo	Mna.	Morena
Akronimi	AIDS	Acquired Immune Defficiency Syndrome
	HIV	Human Immune Virus

(4)
[11]

POTŠIŠO 5

5.1

- 5.1.1 Tlhompho/honorifiki. (1)

- 5.1.2 Moopa. (1)

- 5.1.3 Motho yo a nago le bana ga a hloke thušo, bona bana bao ba mo fa thušo le thekgo tšeo a di hlokago. (Ge moithuti a ka ngwala gore ga go na seema, a fiwe moputso) (1)

- 5.1.4 Makalo/ Go kgotsa. Menwana ya matsogo e hlaramolotšwe mola mahlo a tomotšwe gomme melomo e ahlamišitšwe./ Go nyama/ Go befelwa/ Go nyatša (2)

- 5.1.5 Ke na le katse le magotlo a mantši ao ke a hlokomelago. (2)

5.2

- 5.2.1 Mogateledi – motho yo a phedišago ba bangwe boima/wa go gatelela ba bangwe.
Kgatelelo – mokgwa wo motho a phedišago ba bangwe boima ka gona.
Segateledi – sekatapowana
(tše pedi fela) (2)

- 5.2.2 Tseba /Mona
Raisibe o na le tseba ka ge a sa rate motho yo mongwe a tšwelela/a mo phala. (Goba lefoko le lengwe le le lengwe leo le lokilego) (2)
[11]

POTŠIŠO 6

Mosadi yo mobotse wa leleke o **ithata** kudu **eupša/efela/fela/empa** o tšhaba go šoma.
Sa gagwe ke go no dula a tlotša manala ka pente.

[2]**PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30****PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70**